

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Факультет педагогічної освіти**

Кафедра початкової та дошкільної освіти

ГОЛУБ РУСЛАНА ІГОРІВНА

**НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ В ІНКЛЮЗИВНОМУ
ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

Магістерська робота

галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
спеціальність 013 *«Початкова освіта»*

Науковий керівник:

доцент кафедри початкової та
дошкільної освіти,
кандидат педагогічних наук,
доцент
Проц Марта Орестівна

Львів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади світового та українського досвіду впровадження інклюзивної освіти.....	8
1.1. Інклюзивна освіта в Україні: понятійно-категоріальний апарат та нормативна база.....	8
1.2. Впровадження інклюзивної освіти у зарубіжних країнах	11
1.2.1. Досвід впровадження інклюзивної освіти в країнах Європи, США та Канади.....	12
1.2.2. Досвід впровадження інклюзивної освіти в країнах Азі	21
РОЗДІЛ 2. Організаційно-методичні засади роботи асистента вчителя в інклюзивному класі	30
2.1. Міжнародний досвід організації та проведення роботи асистента вчителя в інклюзивних класах.....	30
2.2 Роль асистента вчителя в організації освітнього процесу у класі з інклюзивним навчанням	44
2.3 Особливості організації командної взаємодії вчителя та асистента вчителя у забезпеченні педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами.....	47
РОЗДІЛ 3. Прикладні аспекти дослідження діяльності асистента вчителя у початковій ланці освіти	53
3.1. Діагностичне дослідження діяльності асистента вчителя	53
3.2. Методичні рекомендації планування роботи асистента вчителя у початковій школі.....	59
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Розвиток сучасного українського суспільства та його інтеграція в європейську спільноту ставить питання про соціальний захист громадян, особливо дітей з особливими освітніми потребами. Важливість інклюзивної освіти зростає, оскільки кількість дітей з особливими потребами продовжує збільшуватися.

Визнаючи важливість інклюзивної освіти, дослідники наголошують на серйозних проблемах її наукової розробки та практичного впровадження. Це робить дослідження щодо розвитку інклюзивної освіти в Україні важливими та необхідними.

Однією з нагальних освітніх проблем сучасного суспільства є забезпечення кожної дитини можливістю реалізувати свій навчальний потенціал, незалежно від ситуації, в якій вона перебуває. Це означає, що освіта має відповідати психофізичному стану, здоров'ю та інтелектуальному розвитку дитини.

В Україні робота асистента вчителя зазвичай асоціюється з допоміжною діяльністю у сфері освіти. Асистенти вчителя – це професіонали, які надають додаткову підтримку вчителям та учням у школах. Його діяльність можна розглядати у декількох напрямках, а саме:

- Педагогічна підтримка: асистенти вчителів надають педагогічну підтримку вчителям, допомагаючи з підготовкою до уроків, перевіркою домашніх завдань та іншими завданнями, пов'язаними з навчанням.
- Підтримка учнів: вони надають індивідуальну або групову підтримку учням, особливо тим, хто має особливі освітні потреби або труднощі в навчанні.
- Співпраця із вчителями: вчителі можуть співпрацювати з асистентами вчителів для підвищення ефективності викладання та задоволення індивідуальних потреб учнів.

Важливо зазначити, що конкретні обов'язки асистента вчителя можуть відрізнятися залежно від рівня школи, специфічних потреб учнів та освітньої

політики, що діє в кожній школі. Крім того, роль асистента вчителя може змінюватися у відповідь на зміни в галузі освіти в Україні.

Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема Ю. Бистрова (2010), В. Бондар (2011), О. Боряк (2015), Е. Данілявічутє (2017), І. Демченко (2016), І. Дмитрієва(2018), В. Засенко (2011, 2014, 2021), В. Коваленко (2016), А. Колупаєва (2007, 2009, 2011), І. Кузава (2013), О. Мартинчук (2015), С. Миронова (2018), К. Островська (2015, 2017, 2019), Л. Руденко (2013), В. Синьов (2011), Є. Синьова (2010), Н. Софій (2013), Д. Супрун (2015), О. Таранченко (2018), В. Тарасун (2019), М. Федоренко (2010), С. Федоренк (2015), О. Ферт (2014, 2017, 2022), А. Шевцов (2014), М. Шеремет (2012), Д. Шульженко (2016) та ін., присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення осіб з особливими потребами до навчання в освітніх закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм.

Актуальність проблеми та її недоліки в теорії та практиці зумовлюють необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності адаптації у навчанні та вихованні дітей з особливими освітніми потребами. Цю тему дослідження розглядають в більшості з погляду психології, натомість у соціології та педагогіці її розглядають менше. А також окреслену проблему вивчають в односторонньому порядку.

Також вивчення роботи асистента вчителя в Україні важливе з кількох причин:

- розуміння системи освіти: аналіз ролі асистента вчителя дає змогу краще зрозуміти, як працює система освіти в Україні. Це включає структуру шкіл, освітню політику та те, як людські ресурси сприяють наданню освіти;

- покращення інклюзивної освіти: вивчення роботи асистентів вчителя може сприяти покращенню інклюзивної освіти. Розуміння викликів і можливостей, з якими стикаються ці фахівці, дає змогу впроваджувати стратегії та політику, спрямовані на створення інклюзивного освітнього середовища для всіх учнів, включно з учнями з особливими потребами.

- розробка навчальних програм: результати цих досліджень можуть допомогти розробити більш ефективні навчальні програми для асистентів вчителів в Україні. Визначивши необхідні навички та знання, відповідальні за навчання можуть розробити програми, які відповідають конкретним потребам цих фахівців;

- сприяння освітній рівності: вивчення роботи асистентів вчителя також може допомогти сприяти освітній рівності. Це означає, що всі учні, незалежно від рівня їхніх здібностей або особливих потреб, мають доступ до якісної освіти.

- вплив на освітню політику: результати цих досліджень можуть впливати на освітню політику, надаючи докази на підтримку змін або вдосконалення системи освіти. Це може сприяти розробці більш обґрунтованої політики, орієнтованої на реальні потреби освітян та учнів.

- підвищення обізнаності про місцеві освітні виклики: розуміння роботи асистентів вчителя в Україні також підвищує обізнаність про конкретні проблеми, з якими стикається місцева система освіти. Це може призвести до цілеспрямованих ініціатив підтримки та втручань, спрямованих на вирішення цих проблем.

Таким чином, вивчення роботи асистентів вчителів в Україні сприяє кращому розумінню місцевого освітнього ландшафту і може слугувати основою для значних покращень у сфері освіти.

Новизна магістерської роботи полягає в тому, що вперше детально розглянуто досвід країн Азії у процесі становлення та впровадження інклюзивної освіти. З'ясовано основні перешкоди на шляху розв'язання проблем успішної реалізації інклюзивних практик.

Об'єкт дослідження: інклюзивний освітній простір початкової школи.

Предмет дослідження: методичні засади професійної діяльності асистента вчителя у початковій школі.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та практичне дослідження особливостей роботи асистента вчителя в інклюзивному класі початкової школи.

Завдання дослідження:

- 1) на основі науково-методичної літератури з'ясувати теоретичні засади дослідження інклюзивної освіти на основі нормативної бази та понятійно-категоріального апарату;
- 2) окреслити світовий та український досвід впровадження інклюзивної освіти;
- 3) описати організаційно-методичні засади роботи асистента вчителя в інклюзивному класі;
- 4) провести діагностичне дослідження діяльності асистента вчителя в закладі освіти;
- 5) на основі проведеного дослідження розробити методичні рекомендації щодо планування роботи асистента вчителя у початковій школі.

Дослідження здійснюється кількісно-якісними **методами**, за допомогою інтерв'ю з експертами даної галузі, анкетуванням та контент аналізом даних.

Апробація результатів дослідження висвітлена у двох тезах на обласних, всеукраїнських, міжнародних конференціях: «Виклик війни: нові проблеми інклюзивної освіти» (Проц, Голуб, 2022), IV Міжнародної науково-практичної конференції «Модернізація системи освіти в гірських регіонах: національний і глобальний виміри» (Проц, Голуб, 2022); «Інклюзивна освіта в Японії: проблеми реалізації» (Голуб, 2022), Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Педагогічна освіта у світлі реформ та викликів: матеріали (Голуб, 2023).

В 1 статті у закордонному фаховому виданні (Fert, Holub 2022).

У 2 статтях у вітчизняному фаховому виданні, що включене в міжнародні наукометричні дані (Prots, Holub, 2023), (Проц, Голуб, 2023).

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (74 найменувань) і 4 додатків. Загальний обсяг роботи – 97 сторінок, з них основного тексту – 61 сторінка.

ВИСНОВКИ

Дана робота присвячена актуальному питанню розвитку інклюзивної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах. У процесі дослідження було вивчено погляди психологів, філософів та соціологів на інклюзію, що дозволило зрозуміти, що інклюзію можна розглядати з різних точок зору.

Важливо зазначити, що педагогічних розробок з питань інклюзії все ще відносно мало. Робота показує, що забезпечення належних і комфортних умов для навчання дітей з інвалідністю в загальноосвітніх навчальних закладах та їхньої участі в освіті і трудовій діяльності є необхідною ознакою демократичного, цивілізованого суспільства.

Зарубіжний досвід показує, що, хоча стилі інклюзивної освіти відрізняються в різних країнах, основні методи та принципи залишаються в основному однаковими. За останні роки Україна досягла прогресу в організації інклюзивної освіти і, хоча вона все ще перебуває на початковій стадії, слід зазначити, що законодавча база добре розвинена.

Підсумовуючи вище сказане можемо говорити про такі результати розроблені до поставлених завдань у роботі:

- 1) Дослідження теоретичних основ інклюзивної освіти підкреслює важливість вивчення нормативно-правової бази, яка встановлює принципи та стандарти, що регулюють інклюзивну освіту. Концептуально-категоріальний апарат відіграє ключову роль у розумінні та визначенні фундаментальних понять і термінології, пов'язаних з інклюзивною освітою. Заглиблення в ці аспекти поглиблює наше розуміння сутності інклюзивної освіти та її місця в системі освіти.
- 2) Вивчення глобального та національного контекстів підкреслює важливість інклюзивної освіти як стратегії створення збалансованого навчального середовища для кожного учня, незалежно від його індивідуальних особливостей. Успішні приклади впровадження інклюзивної освіти в різних країнах світу та впровадження інклюзивної освіти в Україні демонструють позитивні результати цього підходу,

підкреслюючи необхідність постійного розвитку та вдосконалення системи.

- 3) Організаційні та методичні аспекти ролі асистента в інклюзивному класі передбачають спеціальну підготовку, розуміння унікальних потреб учнів з особливими потребами, а також вміле спілкування та співпрацю з колегами-вчителями. Вирішальним аспектом успішної інклюзивної освіти є забезпечення адаптації навчальної програми та надання відповідної допомоги кожному учневі відповідно до його індивідуальних потреб.
- 4) Результати діагностичного дослідження підкреслюють необхідність індивідуального підходу до учнів з різними потребами в інклюзивному класі. Вивчення індивідуальних можливостей та обмежень кожного учня є вирішальним заходом у просуванні процесу інклюзивної освіти.
- 5) Сформульовані методичні рекомендації щодо організації обов'язків асистента вчителя в початковій школі містять практичні поради та стратегії, спрямовані на оптимізацію допомоги учням з різними потребами. Ці рекомендації враховують унікальні потреби кожного учня та сприяють створенню продуктивного інклюзивного середовища.

Однак у забезпеченні інклюзивної освіти залишається низка проблем, таких як недостатнє кадрове забезпечення, низький рівень обізнаності вчителів, відсутність методичної підтримки, архітектурна доступність та інші проблеми. Інклюзивна освіта – це складний, але ефективний процес, який вимагає терпіння, обізнаності та спільної зацікавленості суспільства. В результаті його впровадження будуть реалізовані права людини та покращиться соціальний рівень країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрахамсон, П. (2001). Социальная эксклюзия и бедность. *Общественные науки и современность*. 2001. № 2, с. 95 – 103.
2. Адаптована конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами. (2006). Нью-Йорк, 13 грудня. URL: www.osmhi.org/index.php?page=200&news=401&pages (Дата звернення: 10.05.2023).
3. Бистрова, Ю. О. (2010). Психологічна та мотиваційна готовність розумово відсталих школярів до вибору професії та трудової діяльності. С.17-21.
4. Бондар, В. (2011). Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен. *Рідна школа*, № 7, с. 10-14.
5. Боряк Оксана (2019). Теорія і практика формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 8 (92).
6. Вінницький міський центр соціальної служби для молоді. (2001). Соціальні особливості навчання та виховання дітей-інвалідів. Вінниця.
7. Гевко, І. В. (2018). Значення інноваційних технологій при здійсненні інклюзивної освіти. *Педагогічний альманах*, Випуск № 37, с. 236–240.
8. Гета, А. В., Заїка, В. М., Коваленко, В. В. та ін. (2018). Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання: навчальний посібник. За заг. ред. Ю. Г. Носенко. Полтава: ПУЕТ.
9. Голуб, Р. І. (2022). Інклюзивна освіта в Японії: проблеми реалізації. У *Педагогічна освіта у світлі реформ та викликів: матеріали Першої (II) Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. с. 147-150.
10. Данілавичюте, Е. А. (2012). Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. К.: Видавнича група «А.С.К.»

11. Данілавічюте, Е. А. (2018). Концептуальна модель МКФ-ДП в інклюзивному навчальному процесі. *Особлива дитина: навчання і виховання*, № 4, 57–64.
12. Данілавічюте, Е. А. (2018). Діти з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. *Особлива дитина: навчання і виховання*, № 3, 7–19.
13. Дікова-Фаворська, О. М. (2009). Соціологічна концептуалізація освіти осіб з функціональними обмеженнями здоров'я : автореф. дис. ... д-ра соц. наук.
14. Дмитрієва, І.В. (2016). Командна взаємодія фахівців у процесі індивідуального супроводу дитини в умовах інклюзивного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : Збірник наукових праць*, Випуск №7.
15. Жуковський, В.М. (2004). Морально-етичне виховання в американській школі (30-і роки ХІХ ст. – 90-і роки ХХ ст.). Дис. докт. пед. наук. К.
16. Закон України від 23 травня 2017 року № 2053-VIII. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-viii> (Дата звернення: 29.01.2023).
17. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» від 5 червня 2014 року № 1324. (2014). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1324-18>
18. Засенко, В.В. (2010). Рівний доступ до якісної освіти дітей з особливими потребами / Кроки до демократичної освіти. К., 2010. 112 с.
19. Засенко, В. В., & Прохоренко, Л. І. (2018). Educational development priorities for people with special needs in Ukraine. *Education: Modern Discourses*, 1, 161–166.
20. Засенко В.В., Прохоренко Л.І. (2018). Бар'єри та стратегія підвищення освітнього рівня дорослих з особливими потребами. *Концептуальні*

засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи, 93–98.

21. Засенко В.В., Прохоренко Л.І. (2018) Нова українська школа – стратегія розвитку освіти дітей з особливими потребами. *Nauka Edukacja Wychowanie i Praca*, 149–158.
22. Здрагат, С.Г. (2016). Інклюзивна освіта в Україні: рівень готовності керівників масових шкіл. *Український соціум*, № 1(56), с. 8–18.
23. Іванюк, І. Я. (2020). Адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах інтегрованого навчання. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/141> (Дата звернення: 29.01.2023).
24. Інвалідність та суспільство: навч. посіб. (2011). / Л.Байда, О.Красюкова-Енс, В.Азін та ін.; за заг. ред. Л.Байди, О.Красюкової-Енс. К.: Київський університет. 188 с.
25. Інклюзивна освіта в Україні: здобутки, проблеми та перспективи. (2012). Резюме аналітичного звіту за результатами комплексного дослідження. ERA – Європейська Дослідницька Асоціація.
26. Калашнікова, Л. В. (2018). Проблеми соціального захисту інтересів родин, що виховують дітей з інвалідністю та дітей з обмеженими можливостями здоров'я. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. Том 41. С. 49–55.
27. Качмар, О. (2018). Сучасні тенденції розвитку інклюзивної освіти в Україні (досвід Івано-Франківської області). *Соціальне партнерство в інклюзивній освіті: європейський вектор, українські реалії*. Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (15 березня 2018 р.), Ізмаїл: РВВ ІДГУ. С. 15–19.
28. Коваль, Л. В., Рубан, О. М. (2013). Здобутки та перспективи інклюзивної освіти в Україні за результатами соціологічного дослідження. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. Вип. 4(1). С. 205–220.

29. Когутяк, Н. (2019). Інклюзивна освіта дітей з аутизмом як фактор розвитку «теорії розуму». *Збірник наукових праць: психологія. Івано-Франківськ: Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*. Вип. 23. с. 117–127.
30. Колупаєва, А.А. (2009). Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. К.: «Самміт-Книга». 272 с.
31. Колупаєва, А.А., Софій, Н.З., Найда, Ю.М. та ін. (2010). Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник. За заг. ред. Даниленко Л.І., 2-ге видання, стереотипне. Київ: ФО-П Парашин І.С.
32. Колупаєва, А.А., Таранченко, О.М. (2016). Інклюзивна освіта: від основ до практики [монографія]. Київ: ТОВ «АТОПОЛ». (Серія «Інклюзивна освіта»).
33. Колупаєва, А.А., Таранченко, О.М. (2019). Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник. Харків: Вид-во «Ранок».
34. Кузава, І.Б. (2013). Психолого-педагогічні аспекти організації дошкільної інклюзивної освіти. У: Напрями та перспективи інклюзивного навчання людей, за ред. Ю.Й. Тулашвілі. Луцьк: ВМА «ТЕРЕН».
35. Лещинская, Т.Л. (1998). Организация и содержание коррекционно-поддерживающих занятий. *Интегрированное обучение и воспитание в условиях общеобразовательных учреждений*. Минск. С. 61-77.
36. Локшина, О.І. (2002). Контроль та оцінка успішності учнів у школах Західної Європи. Київ: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка. 31 с.
37. Лорман, Т. (2010). Сім стовпів інклюзивної освіти. Як перейти від запитання “чому?” до запитання “як?” *Дефектологія*, 3, 10-12.
38. Лупарт, Д., Веббер, Ч. (2010). Шкільна реформа в Канаді: перехід від роздільних систем освіти до інклюзивних шкіл: продовження. *Дефектологія*, 2, 7-19.

39. Малишевська, І., Демченко, І., & Чирва, Г. (2019). Соціально-гуманістична функція інклюзивної освіти. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, (3), 120–126. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2019.190344>
40. Мартинчук, О.В., Скрипник, Т.В. (2020). Потреба у концептуалізації понять інклюзивної освіти в Україні як виклик сьогодення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): Збірник наукових праць*, Випуск №16 том 1.
41. Оксамитна, С. Хмелько, В. (2004). Соціальна ексклюзія в Україні на початковій стадії реставрації капіталізму. *Соціологія: теорії, методи, маркетинг*. 2004. № 3. С. 66–77.
42. Островська, К. О. (2004). Вплив ігрової психотерапевтичної взаємодії на становлення ціннісних орієнтацій молодших школярів. *Психологічні студії Львівського університету: зб. наук. праць*, Львів, Вип.1, 268–273.
43. Островська, К. О. (2008). Психологічний супровід професійної реабілітації осіб з розумовою відсталістю. *Професійна психологія: реалії та перспективи розвитку: зб. матеріалів конф., за заг. ред. проф. Ж. П. Вірної*, Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 212–216.
44. Островська, К. О., Рибак, Ю. В., Мельник, У. Р., Гук, Є. В., Заплатинська, А. Б., Ферт, О. Г. (2009). Соціальний супровід дітей з аутизмом під час навчання. Львів, «Тріада плюс». 188 с.
45. Патрикеєва, О.О., Софій, Н.З., Луценко, І.В., Василяшко, І.П. (Ред.). (2011). Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: навч.-метод. посіб. К.: ТОВ "Видавничий дім "Плеяди".
46. Порошенко, М. А. (2019). Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ : ТОВ «Агентство «Україна». 300 с.
47. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг. Закон України від 23 травня 2017 року № 2053-VIII. URL:

<https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-viii> (Дата звернення: 29.01.2023)

- 48.Проц, М., & Голуб, Р. (2022). Виклик війни: нові проблеми інклюзивної освіти. *Модернізація системи освіти в гірських регіонах: національний і глобальний виміри: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 22-23 листопада 2022 року) (с. 215-216). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
- 49.П'ятакова, Т. (2000). Особливості підготовки учителів Швейцарської конфедерації до здійснення інклюзивної освіти. *Імідж сучасного педагога*, 10, 37-42.
- 50.Савельєв, Ю. (2015). Соціальне включення та ексклюзія як форми взаємодії в суспільстві: евристичний потенціал соціологічних концепцій. *Український соціум*, 2015, №4, С. 64-71.
- 51.Синьов, В.М., Шеремет, М.К., Руденко, Л.М., Шульженко, Д.І. (2016). Освітньо-психологічна інтеграція школярів із психофізичними порушеннями в сучасних умовах України. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): Збірник наукових праць*, Випуск №7.
- 52.Софій, Н.З., Найда, Ю.М. (Ред.). (2007). Концептуальні аспекти інклюзивної освіти. В *Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навчально-методичний посібник*.
- 53.Супрун, Д. (2022). Інклюзивний аспект як вимір конкурентоспроможності національної освіти. *II Всеукраїнська міждисциплінарна науково-практична конференція «Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат»* (20.10.2022 р.).
- 54.Ферт, О. (2014). Теоретичні підходи до організації інклюзивної освіти в контексті виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах. Досвід України і Канади. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, Житомир, 263–270.

55. Чайковський, М.Є. (2008). До проблеми соціалізації дітей і молоді з особливими потребами у відкритий освітній простір: від інтеграції до інклюзії. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: всеукр. наук-практ. конф., тези доп., К., 139-142.33.*
56. Bailey, D. Working with families of children with special needs. Washington D.C, 1994 - 56p.
57. Bronfenbrenner U. / The Ecology of Human Development. Cambridge, MA: Harvard University. – 1979 – 57 p.258
58. Čagran, B., & Schmidt, M. Attitudes of Slovene teachers towards the inclusion of pupils with different types of special needs in primary school.
59. Chernukha, N., & Vasylieva-Khalatnykova, M. O. (2020). Інклюзивні технології в роботі з дитиною з інвалідністю. У: "Vector of Modern Pedagogical and Psychological Science in Ukraine and EU Countries", січень 2020. DOI: 10.30525/978-9934-588-37-2.2.18.
60. Educational Studies, 37(2), 2011, P. 171–195.
61. Fert, O. (2017). Inclusion of Children with Mental Disabilities as an Educational Problem. *Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne*, Konin, Poland, No. 3 (4), 293–300. DOI: 10.30438/ksse.2017.3.4.4.
62. Fert, O., & Holub, R. (2022). Asian Experience of Inclusive Education Implementation. *Sworld Journal*, 11(January), Issue № 11.
63. Fullan, M. (1993). Change forces. London: Falmer Press. Hallinger, P. (1998a). Educational change in Southeast Asia: The challenge of create-learning systems. *Journal of Educational Administration*, 36(5), 492-509.
64. Hallinger, P. (1998b). Educational reform in the Asia Pacific. *Journal of Educational Administration*, 36(5), 417-425.
65. Hansen J. H., Jensen C. R., Lassen M. C., Molbæk M. Schmidt M. Approaching Inclusion as Social Practice: Processes of Inclusion and Exclusion. *Gurnal of Educational and Social Research*. Vol. 8, № 2, 2018, pp. 9-19

66. Human Rights Watch. (2013). "As long as they let us stay in class": Barriers to education for persons with disabilities in China. Retrieved from http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/china0713_ForUpload.pdf
67. Kritzer, J. B. (2012). Comparing special education in the United States and China. *International Journal of Special Education*, 27(2), 52-56.
68. Ninda M. Inclusive Research And Inclusive Education: why connecting the makes sense for teachers' and learners' democratic development education. *Cambridge Journal of Education*, 2014, Vol. 44(4), p. 525-540
69. Prots, M., & Holub, R. (2023). Analysis of the Literature on Inclusive Education in South-East Asia: A Review of Current Research. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*, Вип. 39, 173-181.
70. Shea T.M., Bauer A.M. An Introduction to Special Education. A Social systems perspective. 2nd edition. Madison, 1997. – 167 p.
71. Silver H. Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms?, *International Labour Review*, 1994, Vol. 133, pp. 531–578.
72. Silver, 1994; Rodgers, 1995; Levitas, 1998; Paugam, 1998; Woodward, Kohli, 2001; Gough, 2006; Atkinson, Marlier, 2010.
73. Tomlinson S. A Sociology of Special and Inclusive Education.
74. Manufacture of Inability. Routledge, 2017, 182 p. Wang, A. (2009). Enhancing the schooling level of the special higher education and perfecting the disabled people higher education system. *International Education Studies*, 7(2), 165-169.